

Geschichte des rumänischen Volkes

von N. Iorga.

A eşit în 1905, în două vol. la Gotha și umple un gol în istoria Romînilor. Nu puteau editori «Istoriei statelor europene» (A. H. L. Heeren, F. A. Ukert, W. v. Giesebrecht și K. Lamprecht) să nimerească oim mai în stare a le da o istorie bună, luminoasă și cu îngrijire scoasă din documentele interne și externe; căci dl. N. Iorga nu numai a cercetat tot ce s'a publicat, unde-va, în legătură cu istoria Romînilor, dar și singur a dat la lumină mulțime de documente și, une locuri, munca d-sale neobosită l'a făcut să dea peste documentul unic care dezleagă o problemă, asupra căreia alții au adunat în zădar vravuri de citații. Cartea d-lui N. Iorga e manualul de la care trebuie să plece oricine va voi să mai adincească părțile întunecoase încă ale istoriei noastre; căci d-sa a ținut seamă de tot materialul cunoscut și-a trimis în note numeroase la izvoare, așa că spusese și părerile îi pot fi în totdeauna supuse la cercetare, iar documentele nouă ce se vor mai ivi vor putea fi puse în legătură cu cele cunoscute până la data lucrării autorului.

Dl. Iorga arată că mai toți cei ce au scris despre istoria Romînilor n'au avut nici cunoștinți îndestulătoare și nici mintea slobodă de ură sau părtinire, deci au ajuns la idei neadevărate, pe cari nepricepuții le-au luat drept bune, le-au primit și răspîndit.

De cine vorbește? De cei cari au susținut că Romîni nu sînt de origină romană, c'au părăsit fără a lăsa vre-o urmă țerile de la Miază-Noapte de Dunăre, făcînd loc Maghiarilor; apoi de cei cari au scris că «Arăminii» n'au jucat nici un rol în regatul al doilea «bulgăresc», precum și de cei cari au scris că Romîni n'au fost în stare să aibă o cultură a lor și că tot ce au e de la Maghiari și de la Grecii noi.

Aceștia sînt dușmanii, dar nici prietenii n'au fost mai de seamă, zice dl. N. Iorga; căci au scris că Romîni sînt urmașii curați și neschimbați ai Romanilor vechi,—iar nu ai Romanilor balcanici,—că limba noastră e cea veche latină, că am păstrat cultura antică și că în multe am fost înainte mergători popoarelor apusene, de pildă în privința principiilor revoluției franceze,

cari s'ar fi dat la iveală mai întiu la țeranii răsculați pesto munți etc.!

Autorul ne spune că d-sa se află prîntre cei puțini la număr, dar nepărtenitori. Iubirea cătră poporul romîn nu i va întuneca adevărul istoric. D-sa nu a scris istorie îmboldit nici de ură nici de dragoste, ci întemeiat pe izvoare, pe cari le-a cercetat și talmăcit, iar adevărul ce-a putut scoate din ele, l'a întrebuițat spre a întocmi istoria culturală a poporului romîn.

Nu s'a pierdut în amănunte, ci le-a cercetat, pentru ca sprijinit pe dinsele, să poată prinde totul în ceea ce e mare, caracteristic și ca atare face parte din istoria universală.

«Mai întiu am voit să zugrăvesc dezvoltarea neamului romînesc, nu prin oamenii lui mai mult sau mai puțin mari, ci am privit neamul însuși ca o ființă vie și i-am urmărit dezvoltarea. De oamenii cei mari și de cei mici am vorbit numai întrucît au ajutat la această dezvoltare timp de două mii de ani.

«Al doilea am căutat să zugrăvesc această dezvoltare în legătură cu popoarele vecine, ca înrîuririle ce acestea au avut asupra Romînilor, cît și cele ce au avut ei asupra vecinilor, să se poată întrebuița pentru istoria universală a culturii».

Volumul întiu începe c'o ochire asupra izvoarelor istoriei Romînilor, de la cronicari până la colecțiile de documente ce se publică și acuma. În cîteva rînduri judecă pe scriitor și lucrarea lui, foarte drept, ca regulă, deși, dese ori, prea aspru.

Așa *Histoire de la Moldavie et Valachie* a lui J. Carra (1877) dă o descriere folositoare a țerei, dar cuprinde numai istorie superficială. *Geschichte des transalpinischen Dukiens* a lui J. Sulzer (1781—1782) e lucrarea unui autodidact priceput, dar prea încrezător în sine, foarte prețioasă pentru cunoașterea Romînilor din Muntenia sub Turci în veacul al XVIII lea. Despre cartea lui Andreas Wolf în privința Moldovei (1805) spune de partea întiia că are date statistice și geografice foarte de seamă, iar că a doua, mai mult de cît alte scrieri ale străinilor, cuprinde istoria Moldovei întemeiată pe izvoare locale. *Istoria Munteniei și Moldovei* pînă la 1801, de J. Chr. von Engel, e lucrată după izvoare, cu mare îngrijire, și are multe lucruri prețioase. *Hronica Romînilor* a lui Gh. Șincai are, bun și reu, cunoscut și necunoscut; se sprijină pe mult material netipărit. Dionisie Fotino a lucrat *Istoria Daciei vechi*, după izvoare locale, fără a cunoaște lucrările lui Engel și Șincai. Astăzi are preț numai partea unde autorul vorbește de întimplările din vremea lui și partea descriptivă, care e un adaos. *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens* (1837) a lui M. Kogălniceanu e după Engel; nu cuprinde nimic nou. Tot așa e și *Istoria, cea neisprăvită, a Valahiei* de Aaron Florian.

Inșiră apoi toate revistele și colecțiile de documente publicate pînă acuma, iarăși caracterizîndu-le printr'un cuvînt două, după cuviință. Laudă *«Fragments des chroniques moldaves et valaques pour servir à l'histoire de Pierre le grand, Charles*

XII etc.», publicate în 1845 de M. Kogălniceanu. Despre «Uricariul» lui T. Codrescu, XXV de volume, zice că s'a publicat fără plan, fără note și fără nici un fel de critică. *Tesaur de monumente istorice* al lui Papiu Ilarianu cuprinde mai mult lucruri tipărite aiurea. Despre dl. Hasdeu ne spune că e un spirit universal, care s'a chinuit cu greutatea iscodite; iar de volumul din *Istoria critică a Romînilor* zice: «cuprinde „Essays“ strălucit scrise, dar pe ton de prooroc, despre partea cea întunecoasă a trecutului romînesc». Despre *Documente privitoare la Istoria Romînilor*, a lui Eudoxiu Hurmuzachi, ne spune că sînt de mare preț și că au schimbat ceea ce se credea dovedit în multe privinți. Despre adaosele la aceste documente, prin cercetări în arhivele străine, ne spune că s'au publicat dînr'untiu reu îngrijite, lăsînd a se înțelege că se publică bine acuma. Așa și e; căci se publică sub îngrijirea pricepută și sîrguitoare a d lui N. Iorga chiar. Vorbește de *Chronique d'Urcki* 1878, de Emile Picot, care în adevăr e istoria Moldovei până la 1600. De notele lui Picot spune că sînt numeroase și însemnate. Despre «*Manual de Istoria Romînilor*» de dl. Gr. Tocilescu spune că e plin de greșeli și că nu privește faptele mai de sus nici nu le simte legăturile și că astăzi nu mai poate fi întrebuintat, de oarece autorul n'a ținut seamă de descoperirile nouă. Despre cele opt (cu cele două despre Cuza) volume de *Istoria Romînilor* de dl. A. D. Xenopol zice că sînt lucrare mare, în care nu lipsește agerimea, că are părți interesante, pricepere modernă pentru viața popoarelor, dar că informația despre fapte e neîndeplătoare; căci autorul nu s'a folosit de actele și manuscrisele din Arhiva Statului, din Biblioteca Academiei și de aiurea. Și mai slabă e ediția franceză din 1896. De dl. D. Onciul spune c'a publicat lucrări asupra părții celei mai vechi a istoriei Romînilor și că părerile d-lui Onciul se deosebesc adesea de ale d-sale. Despre *Istoria Romînilor* de V. A. Ureche zice că are o mulțime de documente din vremea fanarioților, folositoare și nefolositoare (1774—1821).

Urmează o introducere etnografică istorică, împărțită în trei: I *Strămoșii traci*. II *Provincia romană Dacia și România resăriteană până la împărțirea împărăției*, III *Elementul roman la resărit, între Bizanț și Barbari, pînă la ivirea poporului romîn*.

I. Strămoșii traci.

Pe la sfîrșitul republicei, Romanii n'aveau graniți staționice nici spre Miază Noapte nici spre Resărit, dar visau domnia lumii și erau încredințați că Germanii barbari aveau să și plece cîndva grumazii sub ascultarea Romei. Deocamdată înse sosise rîndul altora, al Ilirilor și Tracilor, cari se întindeau în Alpi și la Resărit în Panonia precum și în ținuturile Carpaților și Balcanilor.

E de mirat că dl. N. Iorga vorbește de Galo-Ilirio-Traci ca de un neam de oameni, pe care îl socoate ca de o potrivă

cu Germanii și cu Slavii. Pe cât știm, Iliro-Tracii erau în adevăr același popor și puteau fi puși ca de-opotrivă cu Germanii sau cu Slavii, ba încă pe lângă Iliri și Traci se numere și Ligurii. Liguro-Iliro-Tracii sînt Arieni cari s'au întins mai întîiu peste țerile aflătoare mai înaintea vreme sub Iberi și Pelasgi. Galo-Italo-Grecii sînt al doilea soi de Arieni, cari s'au și despărțit în trei popoare deosebite. D'Arbois de Jubainville în *Les premiers habitants de l'Europe* fixase definitiv această chestie. Și e mai mult de cit ciudat că dl. N. Iorga pe d'Arbois de Jubainville nici nu-l pomeneste și împărechează așa de ciudat pe Gali cu Ilirii și cu Tracii.

Cucerirea Ilirilor ne o povestește în scurt după scriitorii vechi și noi.

Despre Traci dă amănunte după Herodot, Tomaschek și Livius. arată că moartea n'o desprețueau, ca Grecii și Romanii, ci o căutau. Erau mai mult păstori, nu aveau orașe și rătăceau cu turmele de oi și de cai de la munți la șesuri și îndărăt. Erau de la vîrfurile Balcanilor până la Marea Egee; dar și la Miază-noapte de Balcani, unde purtau numele de Moesi.

Vorbind de luptele între Lysimachos regele Tracilor și Dromichaites al Geților și Sciților, dl. Iorga își dă cu părerea că Ἡλις la Dunărea de jos, capitala lui Dromichaites o fi Chilia, ba chiar închipuie prefacerile fonetice (!?) din Ἡλις în Χήλη. *Chele, Chilia*. Χήλη (rostit Kele și Kili) poate să fie, foneticește; dar Ἡλις nu, căci s'ar fi rostit Helis sau Elis. Slăbiciunea d-lui Iorga în linghistică începe iar a se arăta.

Dl. N. Iorga socoate pe Sciți popoare Uralo-altaice. (pg. 10, vol. I). Prin urmare Sciții, pe cari specialiștii i-au dovedit cu bună-seamă ca Indo-europeni din grupa asiatică, rude de-aproape cu Persii, dl. N. Iorga îi face uralo-altaici, adică finezi sau mongoli! În d'Arbois de Jubainville sînt dovezile aduse; ba, culmea culmelor, chiar în „Dacia înainte de Romani“ a d-lui Tocilescu nu lipsesc.

Ne arată la Iliri și la Traci încercările de organizare sub feluriti «regi».

Ne arată cum un popor German Bastarnii, cuceresc țerile unde e acuma Moldova, Besarabia și delta Dunărei, supunînd o parte din Geți și din Sciți și silind pe ceilalți Geți să se mulțumească a stăpîni Transilvania. Acolo iau numele de Daci, după un trib al lor și ajung de temut sub regele Boirebista sau Burobostes.

Desfășoară pe scurt, dar limpede, istoria Dacilor și luptele lor cu Romanii, înainte de Traian și cu Traian. Războiul întîiu a fost în 101 și s'a isprăvit în 102 cu cucerirea Banatului de azi și cu așezarea unei garnizoane romane în Sarmisegetuza și aiurea. Dacia era provincie romană cu rege național. Traian face podul de la Turnul Severin ca să stea în legături cu ea. În 105 se începe din nou războiul și Romanii înaintează asupra Sarmisegetuzei și pe la Turnul Roș, pe unde fac drum. Războiul se încheie în 106 prin luarea capitalei și prinuciderea de sine a lui

Decebal. După luptele cu Roxolanii în Dobrogea se înalță monumentul de la Adamklisi¹⁾, și în apropiere se întemează orașul Tropaeum Traiani.

II. Provincia Dacia și România resăriteană până la împărțirea împărăției.

Toată lumea iliro-tracă era sub Romani. După înfrîngerea Dacilor se întemează provincia Dacia, care cuprindea Transilvania de azi, Banatul și Oltenia. În Moldova erau Roxolanii, în șesul Tisei, Iazigii. Dl. N. Iorga nu crede că Dacii vor fi fost mai mult de o sută de mii de inși și că partea cea mai mare din bărbați au căzut în lupte. Mulți, și mai ales femeile și copiii, au căutat scăpare la barbarii din vecinătate. Iliria și Tracia la Miazăzi de Dunărea s'au romanizat prin lucrarea administrativă și prin militarii barbari romanizați și ei; în Dacia aurul a făcut să se adune lume din toată împărăția romană și deci romanizarea s'a făcut mai răpede și nu numai prin mijloacele obicinuite. Sub Commodus o mulțime din Dacii cari locuiau dincolo de hotarele Daciei s'au așezat în provincie în șesul Tisei, și s'au romanizat.

Nu admite învinuirea ce d-sea face lui Hadrian c'ar fi stricat podul lui Traian.

Urmează istoria încercărilor Germanilor și a altor barbari în potruva Daciei și-a țerilor de peste Dunărea, cari au silit pe Buri, pe Costobochi și alte triburi dace a-și găsi adăpost în Dacia romană.

În acest răstimp se face creștinarea în Dacia și Tracia, dovadă terminologia latină.

Un popor traco-roman se formează la Miazănoapte și la Miazăzi de Dunăre.

În veacul al treilea încep năvălirile Goților, cari se întind nu numai în Dacia, dar și la Miazăzi de Dunăre până foarte departe, pe apă și pe uscat. Năvala Goților s'a făcut din Rusia de azi.

Absorbirea Tracilor, Dacilor, Germanilor în lumea romană o zugrăvește foarte frumos, limpede și convingător, ținînd seamă de psihologia locuitorilor romanizați, dar de obirșie barbară și ei în cea mai mare parte.

La pg. 51 vorbește despre părăsirea Daciei, arătînd că au părăsit-o legiunile, slujbașii și familiile mai bogate; pe cînd agricultorii, păstorii, săracii, barbarii și cei pe jumătate barbari, dar romanizați, au rămas pe loc, în bună înțelegere cu Goții, Iuthungii și Vandalii bătûți de Aurelian și siliți a se supune ca federați ai împărăției romane.

La pg. 55, vorbind de Constantin cel Mare și de expediția lui la Miazănoapte de Dunăre, nu primește ideea că va fi făcut pod la Celei peste Dunăre. Crede că valorile din Dobrogea sînt din vremea lui Constantin.

1) Dl. Teoharie Antonescu zice: cu Bastarnii etc. la 102.

La pg. 56 vorbește de un popor slav sau uralo-altaic, format în Panonia și care întrebuița ca strigăt de războiu vorba *marha! marha!* Atunci ar fi fost Slavi și ar fi dovedit că erau în Panonia încă de pe vremea lui Constantin (veacul al IV-lea după Hr.)

Navala Hunilor (pe cari dl. N. Iorga nu-i crede sosiți atunci din Asia, ci că s'au sculat numai de sub mîna Germanilor) a silit pe Goți să părăsească Dacia și chiar părțile resăritene ale Europei.

Vine Cap. III. Elementul roman în resărit între Bizanți și Barbari până la ivirea istorică a poporului român.

Arată cum Germanii se retrag di'naintea Hunilor și, după desființarea puterii Hunilor, pleacă atrași de partea apuseană a împărăției romane. Peninsula balcanică, Panonia, Dacia erau pustiite, orașele dărămate, locuitorii siliți a se selbătăci și viața se simplifică. Arată cum, după plecarea Germanilor, ținuturile acestea erau goale de locuitori și ogoarele în parte mare părăsitate. Se făcuse loc și Slavii l'au umpiut. Aceștia veneau ca păstori și agricultori, cînd se putea pacinic, numai la nevoie cu arma în mînă. Arată cum Iustinian, folosindu-se de cearta sîngeroasă între Sclavini și Anți, cari în unire bătuseră pe Chilbudius prefectul Traciei, în Muntenia de astăzi, incheie pace cu dinșii, lăsindu-i să se așeze în Muntenia, ca prieteni ai împărăției și apărători în potruva popoarelor de neam turc, cari se grămădeau în preajmă. Orașul Turris (Nicopolul mic), poate Turnul-Măgurele de astăzi, era loc de comerț între Slavi și Romani.

În nota de la pg. 65 vorbește de încercarea d-lui Hasdeu a descoperi pomenirea Romînilor încă de pe vremea lui Iustinian. Iordanes spune că Slavii au început a se așeza în împrejurimile cetății Noviodunum, «Novietunensis civitas». Un copieitor scrisese pe margine «Sclavinorum», adică Noviodunul Slavilor. Altul a băgat nota în text și-a eșit «Noviet sclavinorum unensis». Dl. Hasdeu ceteste Novi et Sclavino rumunensis!

Încercarea lui Iustinian izbuteste și la Dunărea de Jos e liniște. Dar alți Slavi, Serbo-Croații pustiesc partea apuseană a peninsulei balcanice.

La spatele Slavilor se ridică domnia Avarilor, urmași ai Hunilor și cu pretenție de a stăpîni pe Slavi și de a moșteni toate țerile stăpînite odinioară de acei Germani pe cari îi biruiseră. Împărații de la Constantinopol se folosesc de Slavi în potruva Avarilor și di'mpotrivă. Vin Bulgarii, alt popor turc, și cuceresc Mesia cu Slavii și Romanii de-acolo. Împărații de la Bizanț chiamă în potruva Bulgarilor alți barbari, și astfel sosesc Ungurii, Pecenegii, Cumanii.

Specialiștii (vezi Hunfalvy. Die Ungern oder Magyaren. 1881) privesc pe Unguri ca popor finez, care într'o vreme a trăit alături și sub înfrîurirea unui popor turc. Dl. N. Iorga, fără a-și areta pricinele, fie și într'o notă, îi socotea popor turc amestecat cu mulți Finezi. (pg. 73). Neapărat că greșeala e a d-lui N. Iorga. Și aci filologia îi joacă un renghiu!

Țarii bulgari își supuseră pe toți Slavii din peninsula balcanică și din Panonia: domneau peste remășițele de Germani și Turci din Panonia, peste Slavii și Romanii din Dacia. Maghiarii năvălesc în Panonia, nu prin Muntenia sau Transilvania, ci peste Carpați, pe la Miazănoapte. Maghiarii găsesc Slavi și Romani atirnători de Bulgari, dar sub voevozii lor¹⁾. Sub Stefan I-*iu*, după 1000, se întinse domnia Ungurilor și în Transilvania, unde se înființă o capitală în locul celei bulgărești, Belgrad (Alba).

Dl. N. Iorga nu se unește cu înțelesul ceatiția istorici romini dau vorbelor *Βουλγαρία ἐκείθεν τοῦ Ἰστρου*, care se găsește numai o dată în Simeon Magister, și nu crede că e vorba de-o Bulgaria la Miază noapte de Dunărea, în Muntenia, ci că, *ἐκείθεν* poate însaună și di'ncoace în loc de di'ncolo ori că e vorba de Bulgaria de la Volga?! (pg. 77 vol. I.).

Cam romantic! Și cu toate acestea la pg. 74, vorbind de stările în Panonia, la Dunărea, Tisa pe Drava, după desființarea Avarilor și a domniei lui Sviatopluc, ne arată că așa zisii «recitores» ai împăratului Bulgarilor domneau peste Slavi, remășiți de Germani și Turci și peste păstori romini. Iată deci di'ncolo de Porțile de fier o Bulgaria peste Istru și nu se vede de ce n'ar fi fost una și mai spre resărit de Porțile de fier și de ce Tarul Bulgarilor nu și ar fi întins puterea și aci la Miazănoapte de Dunărea peste Slavi și păstorii romini. O fi dl. N. Iorga contra pentru că au avut alții această părere? De-aceea spune ritos că Bulgarii n'au avut niciodată stăpînire aci?

Arată pricinile ce-au făcut pe Maghiari să părăsească Atelkuzul și să se așeze în Panonia, de unde s'au întins și asupra Transilvaniei.

În cîteva cuvinte ne arată plastic istoria Pacinaților, de la luptele lor în potruva Maghiarilor și pînă ce se așază di'ncolo de Dunărea și pier în urma unei răscoale, iar cei de la Miazănoapte de apă cad sub Comani, după lupte inverșunate, pe cari dl. N. Iorga le povestește pe scurt după Anna Comnena.

Tot așa zugrăvește, după scriitorii contemporani, istoria Comanilor, de la ivirea lor ca dușmani ai Pacinaților pînă la fuga lor desnădejduită di'naintea Tătarilor, parte în Ungaria sub Cuten, parte peste Dunărea. Intre altele vorbește de acea expediție a lui Manuel Comnenul la Miazănoapte de Dunărea în potruva Comanilor, pe cari îi bate în pădurea Tenuorman la poalele Carpaților. Bizantinii se aliază cu Slavii din această parte, cu Iaroslav de la Halici, dar și cu alți doi Premislav și Rotislav, despre cari nu ne spune unde domneau²⁾. Manuel a pus stăpînire pe Chilia. În altă expediție prin România de astăzi, cu Bizantinii merg și Romini în potruva Ungurilor, în Transilvania.

1). Ceea ce nu va împiedeca pe Dl. Iorga a nu primi ideea că Bulgarii au domnit peste țeri de la Miazănoapte de Dunăre!

2). Nu pune pe unul din aceștia în legătură cu Seneslav de la Argeș, în 1247.

Deci aci primește Dl. N. Iorga părerea altor istorici, dar nu știm dacă pe-a d lui Hăjdeu sau pe a d-lui Xenopol. Totuși și după aceasta la Miază-noapte de Dunărea domnesc încă multă vreme Comanii, așa că nu se vede de ce nu-i pomenește la acea expediție. Rostul Comanilor, ca sprijinitori a lui Asan și Ioanițiu Borilă etc. în privirea Bizantinilor și Cruciaților de la Constantinopol, îl pune de asemenea în lumină.

Ajungem la Partea I-a.

«Romanii tesalicieni și cei dacomesici ai resăritului până la întemeierea Valahiei».

În cap. I al acestei părți, la pag. 86 și următoarele, într-o notă dă literatura chestiei asupra așa zisei teorii a lui Rösler, însoțind pomenirea fie-cărei cărți cu câte-va vorbe de critică.

Românii se ivesc mai cu temei în istorie, zice dl. N. Iorga, abia în veacul al 11-lea și al 12-lea, căci cuceritorii, pe lângă altele, le-au răpit și dreptul de a fi pomeniți.

Românii au găsit în peninsula balcanică, în munți, feluriti Traci, în orașe, de-alungul drumurilor comerciale și lângă mare, Greci. Tracii s'au romanizat, Grecii nu. Ba Tracii, înainte de a se romaniza, începuseră a se greciza. Dl. Iorga nu crede că 'n Balcani au putut să se păstreze Bessii până târziu. Di'mpotrivă Ilirii din munții Albaniei de azi au scăpat de romanizare desăvirșită, pentru că munții selbateci și săraci nu atrăgeau pe nime, măcar că erau vecini cu una din cele mai înfloritoare provincii romane, Dalmația, și măcar că influența romană era mult mai puternică pe țărmul Adriaticei.

Nu vedem de ce n'ar fi ramas în părțile selbatece ale munților resăriteni, până în veacul al VI-lea, și Bessii. Doar fiind-că Dl. Hasdeu și alții cred c'au ramas? Dar ce facem cu Gestitirum?

De mirat, mai ales cînd singur pomenește un șir de popoare străvechi, cari s'au păstrat în munți. (pag. 92)!

Dl. N. Iorga e de părere că 'n Dalmația s'a făcut o limbă romanică deosebită de cea romînă. Asta e lucru dovedit de Dl. A. Filipide

În munții resăriteni ai peninsulei se află Vlăhi, păstori și hoți, pomeniți din veacul al 10-lea, cînd ucid pe David, unul di'ntre fruntașii Bulgarilor răsculați. Felul de luptă al acestor Bulgari dovedește că oștile lor se alcătueau mai ales din Romîni și Albanezi, ca și mai tîrziu în partea resăriteană, cînd cu răscoala căpiteniilor de păstori Petru Asan și Ioanițiu, cari erau Romîni. Dl. N. Iorga nu e zgircit de loc în cheltuirea de vorbe ocăritoare pentru Romînii din peninsula balcanică și cum uită a spune că 'n privința cusurilor Bizantinii îi 'ntreceau, ne face, nu știu cum să credem că simte plăcere a înjosi pe strămoșii noștri din acele vremuri, vorbind de ei mai cu același despreț ca și Kekaumenos. Așa despre răscoala Asăneștilor zice c'a fost o *epopee adevărat rominească, măreață, singeroasă și grosolană*. Și aiurea (pag. 97): «A încheia un tractat cu dîșii, e ca și de prisos, căci boerii romîni se mută de la un partid la altul, pentru trecerea de vreme

se'nsoară, ucid și vind prietenii, ca și cum ar face lucrurile cele mai obicinuite ale vieții“.

Dar, cum vom vedea, dl. N. Iorga în patriotismul d-sale îngust nici nu-i socoate pe acești Romîni ca de-ai noștri; căci despre cei de la noi zice: «Astfel de viață nu o găsim niciodată la Romîni de pe partea stîngă a Dunărei: aceștia sînt, cum vom vedea, agricultori, pacinici și liniștiți, cari se fac păstori numai de nevoie». Păcat că uită tocmai istoria acestora cu toate grozăviile ei, grozăvii cari, de altfel, erau ale timpului.

E foarte ciudat că nu ține seamă de dovezile aduse de dl. N. Densușianu în «Revoluția lui Horia» despre rolul ostășesc al Romînilor în armatele bizantine, ca mai pe urmă în cele ungurești.

Despre greșeala cea mare a d-lui Iorga în privința Arminilor și Romînilor, pe cari îi socoate, fără nici o dreptate, ca două popoare cari s'au format și au crescut deosebite, am vorbit în No. 4 al «Vieții romînești», deci nu mai stăruim.

Ne pare reu că teoria aceasta greșită pune o pată pe lucrare. De altfel d-sa a izbutit a învia foarte frumos și, credem că adevărat, răstîmpul, cînd s'a făcut neamul romînesc în Pind, în Balcani și în Carpați. A știut a se folosi foarte cu măiestrie de numele de sate, munți, riuri și să le dea o lămurire ce pare cea adevărată.

Chipul cum se folosește de amănunte, cum din faptele caracteristice scoate lumină asupra unor vremuri atît de întunecate, poate sluji ca model și dovedește că avem în dl. Iorga un istoric, cu care ne putem mindri. A făcut greșeli, căci istoria cere cunoștințele cele mai felurite și mai anevoie a le avea întrunite același om.

Ce frumos, de pildă, arată cum datorim șirului de popoare de neam turcesc, cari s'au perindat prin Rusia de miazăzi și peste țările noastre, faptul că Slavii de la miază noapte, Rușii, n'au putut să-și dea mina cu cei de la miazăzi și cum acele popoare barbare ne-au păstrat un loc gol și pentru noi și ne-au pregătit la rolul greu și primejdios de-a fi despărțitori între două lumi slave, dar totodată ne-au cîștigat și apărători în Europa, cari nu ne-au lăsat să ne înghită oceanul slav.

Trebuie să citească oricine cum se folosește dl. N. Iorga de cunoștințele ce are despre viața orașelor în timpul năvălirii barbarilor, de rostul episcopilor etc. Va vedea ce viață capătă, pentru noi, acele timpuri depărtate, cînd strămoșii noștri apărau romanitatea, creștinismul și civilizația de noianul barbar, care le îneca. În această privință d-sa urmează pe Jung.

La pg. 120 începe un capitol intitulat: «**Cele mai vechi știri bizantine despre trecutul Romînilor la Dunărea. Romîni de la Dunăre și regatul bulgaro-romîn. Cele dintîi întemeeri de state. Lupte pentru neatîrnare**».

Aci vorbește de expediția lui Manuel Comnenul în potruva Ungurilor în Transilvania, trecînd pe la noi cu o mulțime de Romîni de la miazănoapte de Dunăre. Nu știm de ce dorul de

a fi original face pe dl. N. Iorga a traduce *ἐξ τῶν τινυμένων καὶ πάλιν ἀπὸ τοῖς γωρίων*, nu cum au tradus-o atîția «din locurile cunoscute lor și de mai înainte», ci prin «din locurile, cari mai înainte fuseseră unite cu el». Fuseseră unite în loc de *cunoscute, obicinuite* e peste putință, iar *ἀπὸ τοῖς* = *lui* e extraordinar!

După veacul al 12-lea, cronicarii bizanțini nu se mai interesează de țările noastre. Cronicarii Serbilor și Bulgarilor n'au vederi mai întinse, deci nu ne pomenesc nici ei. Numai din documentele ungurești poate eși lumină.

Dl. Iorga se întoarce iar la Ioanițiu. Nu crede că el, deși se știa Vlah, a putut afla că Vlahii sînt urmașii Romanilor, cum s'ar părea din scrisorile papii. Ioanițiu vroea să fie împăratul *Bulgarilor și Grecilor*. Încearcă apoi a explica în ce chip a ajuns a i se zice lui Ioniță «Împăratul Bulgarilor și Vlahilor» și țării Vlahia. Ioniță își zicea în hrisoave etc., împăratul Bulgarilor și Grecilor sau pe grecește «τῶν Βουλγάρων καὶ Ῥωμαίων». În cancelaria papei s'a tradus acest titlu prin «Imperator Bulgarorum et Romanorum». Dar așa nu se putea răspunde; căci s'ar fi jignit Latini de la Constantinopol. Ce face papa? Îi scrie că Ioniță e Roman de obîrșie și Romani supușii lui, iar ca titlu îi dă «Bulgarorum et Blachorum rex». Cea mai bună dovadă c'a nemerit adevărul minciunei papale, o vede dl. Iorga în faptul că papa vorbește despre Samuel, Petru și Simeon, regi bulgari curați, tot ca de niște, *reges Bulgarorum et Vlachorum*.

Nu credem că are dreptate dl. Iorga. Dacă știau Kekaumenos și Anna Comnena, Cinamus și alții de Vlahi că se zice a fi coloniști veniți de mult din Italia, cum n'ar fi știut diplomații de la curtea papei de urmașii Romanilor de la miazănoapte și de la miazăzi de Dunărea, cînd erau în aceste părți până tîrziu episcopi cari scrieau latinește și cari atîrnau de Roma? Afară de acestea, lui Ioanițiu și țării lui îi zic Blac și Blaquie¹⁾ și cruciații și cronicarii apuseni. E deci absurd de crezut că Petru, Asan și Ioniță nu știeau că o parte din supușii lor sînt de obîrșie romană. Despre cele 5 episcopate răpite de Unguri de la împărăția lui Ioniță, arată bine dl. Iorga că nu puteau fi în părțile noastre, ci în Serbia până la Niș, cucerite de Emerich, regele, Ungariei pe la 1202 sau 1203.

Stefan cel sfînt al Ungariei cucerește Transilvania, întemeiază o capitală a ei pe Mur-ș pe locul Belgradului slav și Geisa o coloniază cu Germani²⁾. Aurul și sarea atrag pe coloniști cari găsesc în țară Olahi (Romini) și Bissenii (Pecenegi). De pe vremea lui Stefan erau 7 cetăți, de-aceia Nemții i-au zis Siebenbürgen. Această părere a dl. Iorga nu o primesc toți și unii țin mult la Cibinburg, adică numele ar fi venit de la Sibiiu, vechiu Sibiniu. Așa dar în Transilvania care era *Terra et Sylva Blacorum et Bissenorum*, a așezat regele, în puterea dreptului

1). Și dl. Iorga citează pe Rysbroek cu *Valachia terra Assani!*

2). Dar acest Belgrad îl apăraseră Rominii (pg. 199).

său de suzeran, pe Germani. Germanii erau sub comiți sau grebi, Pecenegii sub iobagiones; iar Vlahii, sub un voevod după obiceiurile lor. În partea resăriteană a Transilvaniei, la hotarul spre Moldova, a așezat regele pe Secui, Unguri grăniceri, poate prin veacul al 11-lea. Printre Secui erau și Romini sub cnezii lor și făceau aceiași slujbă.

În potriua Cumanilor din Muntenia de astăzi, cari pătrun-deau în Transilvania prin trecătoarea Rucăr-Dragoslavele (cre-dem că și prin altele mai răsăritene) a adus regele Ungariei ca-valeri germani și i-a așezat în țara Birsei, unde au făcut ce-tăți pentru apărarea Ungurilor, Secuilor și Rominilor. În 1222 li s'a dat și țara de la Carpați până la Dunăre și spre răsărit până la Brodnici, Romini din Moldova deluroasă. Cavalerii au întemeiat Cimpulungul din Muscel, iar Cumanii începeau a se liniști sub stăpînirea maestrului Dietrich.

Dar regelui nu i plăcură apucăturile Germanilor și-i izgoni ca pe niște șerpi din Cimpulung și din țara Birsei, supunîndu-și de-a dreptul Cumania. Din o scrisoare a papei se află că Valahii din aceste părți aveau episcopi de rit grec.

Regele Ungariei înființă între Mureșul de Jos și Dunărea banatul Severinului (1233). Severinul îl explică dl. Iorga de pe numele unui om și nici c'o legătură cu împăratul Sever, cum cred greșit atîția din istoricii noștri.

Vorbește de dania ce regele a făcut comitelui german Conrad, mai multe locuri la apus de Olt în Transilvania și ce va putea cuceri la miazăzi de Lotru, ne spune de castelele Lothur-var și Tălmăciu. Ținutul se numea Loviște, ceea ce dl. Iorga tălmăcește prin *confluență*, de și Loviște înseamnă loc de *vi-nătoare*.

Crede că pe Tatarii i-a chemat unul din urmașii lui Ionițu în potriua Ungurilor. Năvala s'a făcut în 1241 și-a prefăcut în pustie și țintirim Ungaria. Dl. Iorga, sprijinit pe cercetările lui Strakosch-Gassmann, publicate în 1893 sub titlul de «*Der Ein-fall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242.*» spune că Bezerembam, de care vorbește Fazel-Ullah-Rasid, nu era în ținuturile românești, deci că nu poate fi vorba de-un Basarab ban, cum crede dl. Hasdeu și atîția după el. Tatarii au prădat episcopia Cumanilor, pe Milcov, Muntenia și Moldova, firește că în deosebi Transilvania și Ungaria. Nu văd însă de ce se ferește dl. Iorga a vorbi de Caraulaghi.

Vorbește de dăruirea ce face Bela al IV-lea Ioaniților în Oltenia și'n Muntenia, de voievodul oltean Litovoi și de cel de la Argeș, Seneslav, amîndoi romini. Dl. Iorga crede că Feketig sau Feketehalom, pe care îl dă Ioaniților regele era în țara Birsei. Dar cavalerii n'au putut prinde rădăcini aci. Istoriseste năvălirile și amestecurile Tatarilor Nogai peste Dunărea. D-sa crede, și, cu drept cuvînt, că Stefan, fiul mai mare al lui Bela, a petrecut vre-o zece ani în Muntenia mare de azi, în înțele-gere cu Seneslav, căutînd a întemeia aci un regat și purtînd lupte peste Dunărea până la Constantinopol.

Vine apoi domnia Nogailor. Pe la 1323 era întemeiat stăutul Ungrovlahiei sub suzeranitatea Ungariei cu Ivanco sau Tuhomir (Tocomerins) (pg. 144). În 1330 Basarabă, fiul lui Ivanco, bate pe suveranul său. Iar Tuhomir sau Ivanco o fi fost fiul lui Seneslav. Cum a unit însă și țara lui Litovoi cu a sa? Dl. N. Iorga e de părere că prin bună învoială sau încuscrire cu Barbat, fratele lui Litovoi. De ce n'ar fi dat însă regele Ungariei lui Ivanco și Oltenia? Litovoi și frații lui, poate înțelegi cu Bulgariei de la Vidin și de bună seamă cu Dorman de la Crașău (1272) se răsucaseră doar împotriva Ungariei și fuseseră învinși.

Unde rămâne însă toată istoria domnilor Olleni, povestită de dl. Hasdeu și felul cum credea d-sa c'a dovedit întemeierea Transilvaniei sau Ungrovlahiei?

Nu le combate nici macar într'o notă! Dl. Onciul cu teoria d-sale are tot așa de puțin noroc la dl. Iorga.

În partea II-a «**Viața economică și sufletească a poporului român**», în Cap. I, vorbește de păstori, călători și de plugari așezați. Împărțirea Românilor în munteni și țărani din câmpie; în al II-lea **Despre orașe**; în al III-lea **despre satele românești**.

Românii se ivesc în istorie ca popor de păstori și plugari, atît în Pind cît și în Carpați¹⁾. Plugăria le-a fost cu puțință chiar în Carpați, nu însă și pe părțile cele stîlcoase ale Pindului. Documentele arată că Românii aveau, pe lingă pășuni în munți, locuri de arat, ca și celelalte neamuri. Nu rare-ori vedem că lăzueau din codri, de-și făceau locuri de arat, unde sămănau săcară, meu, mai tîrziu chiar porumb. Asta chiar Cîmpulungeni din Bucovina o spun.

Dă frumoase amănunte în privința deosebirii între țărani și Mocani sau Moti, în privința îmbrăcămîntei și obiceiurilor. Vorbește despre împărțirea țerei după riuri și izvoare, obiceiul luat de Români și de Unguri dela Slavi.

În privința orașelor arată că le-au întemeiat mai pe toate străinii. Așa Baia din Moldova au întemeiat'o Sașii din Bistrița și a purtat și numele de Moldova. Dl. Iorga a găsit multe scrisori *nemțești* de la graful și de la judecătorii din Baia cătră rudele lor din Bistrița. Românește grafului îi ziceau Șoltuz, iar Sașilor Nicolaus și Georg le ziceau Giurgiuman și Nicoară; dar nu odată vorbesc documentele de Sașii de la Baia. Într'o notă vorbește de o pecete a orașului Baia cu data 1200²⁾. Asta ne amintește de o piatră de mormînt din 1297 găsită acolo de repositatul N. Beldiceanu. (Hic jacet Bartolomeus dei servus functus Sacerd[os]).

Romanul l'a întemeiat Roman vodă; cetatea Smeredova de lingă el Stefan cel Mare. Administrația era ca la Baia și

1). La pg. 98 și mai înaintea vorbea alt-fel: îi făcea pe Armini numai păstori.

2). Pg. 160 v. I unde trimite la *Studii și documente VII* (pg. 104 No. 8).

pecetea cu inscripție latină sau slavă dar cu litere latine. Și la Roman au luat Unguri și Sași parte la întemeierea orașului.

La sfârșitul veacului al XIV-lea a întemeiat Petru Mușat mănăstirea Neamțului. Lingă schit se pomenește cetatea Neamțului (din v. al XV-lea). Acolo erau doi părcalabi și lingă ce fate un târg, Tîrgul-Neamțului. Dar mai înainte fusese în acest loc un așezămint făcut de Sașii de la Bistrița, cari se îmbogățiseră aci păzind trecătoarea de la Bicaz spre Valea Seretului.

Deci dl. N. Iorga nu primește ideea că aici a fost odinioară o cetate a cavalerilor așezați în țeara Birsei la începutul veacului al XIII-lea și pune totul în legătură cu Bistrița, ca și la Baia Iar cetatea pare a o atribui domnilor moldoveni (în veacul al XV-lea) cum spune de altfel și în altă lucrare.

Dar, de ce-i ziceau Cetatea Neamțului?

Mai departe însă (pg. 267 vol. I) ne spune că pe la 1352 cetatea era și'n ea așeză regele Ungariei oaste!!

La Bacău face-o scăpare din vedere ciudată, căci spune că e la locul unde Moldova se varsă în Siret! În adevăr acolo e însă Romanul, iar Bacăul e pe Bistrița nu departe de locul unde se varsă în Siret (pg. 162) Bacăul e și după nume unguresc. Trotușul de asemenea l'au întemeiat Ungurii. Într-o vreme Trotușul era mai mare de cit Bacăul, comerțul cu Brașovul se făcea pe aice și tot în Trotuș erau vameșii lui Vodă. Pe aci mergeau la Brașov negustorii armeni și nemți din Polonia. În apropiere de Trotuș era Oena și pecetea orașului avea pe ea ciocanele șaugăilor.

Ajudul e de asemenea întemeiat de Unguri și Sași. Focșanii sînt oraș nou. Pe la 1738 trăiau nepoții unuia, care făcuse plugărie în satul Stroești, unde s'a întemeiat apoi târgul Focșani. Până în veacul al XV-lea era pe Putna, cetatea Crăciuna, iar târgul Putna se pomenește ca loc de vamă în drumul spre Muntenia, în 1460. Cine-a întemeiat Crăciuna? Nu cavalerii?

Tot așa e în partea muntoasă și deluroasă a Munteniei. O scrisoare a papii, din 1234, arată cum au trecut la biserica resăritului o mulțime de Unguri și de Germani cari se așezaseră între Romîni, în episcopia Cumanilor (între Buzău și Bacău). Buzăul se pomenește încă din 1431, dar era mai vechiu. Acolo era un episcop resăritean. (N'o fi *Busau* al cavalerilor?) Cimpulungul l'au întemeiat cavalerii germani la începutul veacului al 13-lea. Aci făcuseră un Marienburg și un Marienklöster. Schitul și-a lăsat numele de Cloașter până astăzi. Dl. N. Iorga crede că și cavalerii n-au găsit locul gol, ci că erau acolo Nemți mai dinainte încă. Organizația orășănească era germană cu graf sau jude și pîrgari etc. Privilegiile Cimpulungului s'au păstrat până tîrziu și'n parte până azi. Tîrgoviștea era încă din veacul al 15-lea cel mai însemnat din scaunele domnești. Și aci erau Sași și organizația orășănească germană cu jude și pîrgari. Elementul romînesc ajunsese însă cu totul cumpănitor în veacul al 16-lea. Săcuenii, după care se numea ținutul „Saac“,

il crede a fi fost de asemenea înființat de Sași¹⁾. Încolo în partea muntoasă și deluroasă a Munteniei și Olteniei nu se mai întâlnește nici un oraș întemeiat de Sași și Unguri. Pricina e că nu erau căi de comerț, cari să atragă negustori. Toate celelalte orașe le-au făcut din sate domnii. Între cele mai vechi e Argeșul, unde ședea Seneslav pe la 1247 și mai înainte; Gherghița, Piteștii, Cărbunești sau Țirgul Bengăi. Țirgul Jiului era la începutul veacului al XVI-lea, sat. Mircea Ciobanul l'a luat de la stăpîn pentru viclenie. l'a dăruit altuia și tot odată l'a făcut și Țirg. De-atunci pe lângă pîrcălabul satului au început a fi acolo jude și pîrgari. De la o vreme orașenii s-au răscumpărat. Rîmnicul Vîlcei ca și Rîmnicul Sarat sînt orașe făcute din sate de lângă cite un rîmnice. Dl. Iorga spune că la Rîmnicul Sarat se făcea sare din apa sarată a unui iaz (?). Piatra din Moldova era de asemenea un sat prefăcut în oraș, fără amestec de străini. Orașenii erau mai toți plutași și butnari

Între Siret și Nistru sînt multe orașe vechi. Cernăuții l'au făcut d'înr'un sat. Siretul e întemeiat de Nemți și avea orașeni nemți pe la sfîrșitul veacului al 14-lea. Suceava de asemenea, în strîne legături cu Bistrița. Sașii, împlinind oareși cari forme, se bucurau în Suceava de dreptul cetățenesc german; de asemenea Sucevenii în Lemberg și aiurea. În 1544 graful și cetățenii jurați din Suceava scrieau nemțește.

Pe lângă Nemți au mare rost negustorii armeni și carele lor. În veacul al 14-lea se așezaseră Armenii fugiți din Asia în Lemberg și în orașele răsăritene ale Moldovei. Cei d'întai domni ai Moldovei au găsit în Suceava și aiurea, pe lângă comunități săsești și armenesti, sub șoltuzul și pîrgarii lor armeni. La începutul veacului al 15-lea se pomenește Dorohoiul, un sat mai apoi Țirg, pe unde trece drumul la Hotin și Camenița. Mai înainte vama Dorohoiului era la Siret, iar a Hotinului la Cernăuți. La începutul veacului al XV-lea Botoșanii era sat și nu se pomenește în privilegiile negustorești din acea vreme; se face apoi Țirg, atrage pe Armeni și înflorește; căci era pe aici un drum mare de comerț la Chilia. Armenii s'au așezat în satul Botășani și lor s'ar fi datorind orașul. Botășanii atîrnau d'înr'untii de Hirîu, care n'a fost nici o dată oraș, dar avea șoltuz și pîrgari. Armenii aveau un *jus armenicum*, de care se foloseau și cei din Moldova. Biserici armenesti, de piatră, din veacul al 14-lea, se aflau sau se mai află în multe orașe moldovenesti [Siret, Suceava, Botoșani, Roman, Iași, Galați, Cetatea Albă, poate și Tighina]. Cotnarul avea și el șoltuz și pîrgari, cu locuitori sași și unguri până în veacul al 18-lea. Cotnarii erau Țirg; dar era și un pîrcălab domnesc. Iașii au fost un sat al unuia Iaș; Iașii era Țirg sub Petru Rareș și avea în frunte un voit și pîrgari. În privilegiile vechi nu se pomenește ca oraș. În a doua jumătate a veacului al 16-lea capătă privilegiile orașenesti. Locuitorii erau Romîni, dar crescînd orașul, s'au adunat și străini de tot felul.

1) Mai curînd ai zice că e vorba de Secui, dacă n'ar fi alte dovezi.

Din basmele cu *Municipium Iassiorum* sau cu Iazigii nimic! Vasluiul ca tirg e mai vechiu de cit Iașii și se pomenește în cele di'ntăi privilegii comerciale. Avea și-o populație ungurească. Huși nu stau în legătură cu Husiții, ci au fost satul lui Hus. Lîngă Huși erau, ca și la Cotnari, Unguri și podgorii. Falciul ca și Piatra poartă numele de oraș și nu de tirg. Avea un pîrcalab domnesc, un voit și pîrgari.

Vine rindul Birladului, care ese foarte jumulit de slava ce și o făcuse pe temeiul documentului plămuit al lui Ivanco Rotislavovici!

Plămuit e documentul și încă prost de tot, cum a aratat dl. I. Bogdan. În 1134 nu era încă Haliciul. Mesembrienii erau ruinați, Galații s'au înființat în veacul al 16-lea, iar orașele ungurești, de cari vorbește documentul, nu se înființaseră încă! O fi fost Ivan Berladnicul la Birlad? Poate o fi fost acolea un «grad» de unde Ivanco o fi privigheat peste pescarii de la Dunărea Dar nici atita măcar nu e de crezut. Birladul s'a ridicat, cînd a început a fi bătut drumul de negoț, care lega Lembergul prin Suceava sau Siret, dar mai ales prin Siret, cu porturile tătarești. Armenii din Birlad veniseră din alte orașe moldovenești, iar aceștia din Galiția Dar în Galiția nu sînt mai vechi de cit veacul al 14-lea! Pe vremea lui Ivanco, Liovol și Cracovia n'aveau nici un rost, Cracovia s'a făcut oraș abia pe la 1257, cînd s'au așezat acolo Nemții, iar Liovol a început a înflori în veacul al 14-lea, după asezarea Armenilor. În veacul al 12-lea, între cursurile de jos ale Prutului, Siretului și Nistrului erau numai sate răzlețite, într'o pustie. Nu era cale de comerț. În veacul al 15-lea însă a-vea Birladul organizația după dreptul german al Magdeburgului, cu șoltuz și pîrgari.

Tecuciul s'a întemeiat în jumătatea întâia a veacului al XV-lea. În 1453 Tecuciul, ca și Vasluiul, nu erau încă tirguri, adecă loc cu bălcu, pe cînd Birladul era tirg. Pe la 1650 era însă oraș cu șoltuz și pîrgari, dar nu mai erau negustori străini bogăți.

Galații nu erau pe vremea înființării Moldovei, ci s'au făcut mai tirziu di'ntr'un sat sărac de păscari, cînd țara a căzut sub Turci. Renii sînt mai vechi; dar până în veacul al XVI-lea, n'a avut nici odată organizarea orașenească. Pe la mijlocul veacului al XVI-lea erau în Reni mulți negustori greci, între Nistru și Prut, Hotinul s'a întemeiat lîngă cetatea de apărare în potrive Tatarilor. Asemenea cetăți erau la Soroca și la Tighina. Soroca însă e din veacul al 16-lea La Tighina, pe vremea cînd Tatarii stăpîneau Cetatea Albă, era trecătoare în țările tătarești spre Caffa. Soroca și Tighina nu erau tirguri. Orheiului i-a dat un domn dreptul orașenesc al Magdeburgului. Lăpușna lîngă codrul Chigeciului avea în veacul al XVII-lea dreptul Magdeburgului cu șoltuz, pîrgari și oameni buni. Chilia și Cetatea Albă erau porturile comerțului german cu răsăritul. Negustori nemți și armeni de o parte, greci, raguzani și armeni de alta.

Chilia s'a întemeiat pe-o insulă a Dunărei. O fi Χήλη sau Χηλή din vremea lui Iustinian și Mauriciu? La pg. 188 și dl. Iorga se leapădă de Ἰλιε a lui Dromichaites, cum ne-am lepădat și noi. În veacul al 12-lea o pomenesc cronicarii. Aci l'au ajuns prigonitorii pe fugarul Andronicos. Acest Andronicos e cel care încercase mai înainte vreme a fugi spre Haliciu de-l prinseseră și dăduseră urmăritorilor, Vlahii. În veacul al 13-lea surghiuneau aici pe patriarhi. În veacul al 14-lea, sub nume de Chele sau Lycostomion, era a patriarhului. Genovezii, căpătînd monopolul comerțului în Marea Neagră și alte ape grecești, la 1381, aveau la Chilia un consul al lor și un massarius, iar vasele lor cercetau Mangalia, Constanța, Sulina, Sf. George, de luau griu și piei crude. La 1403 Chilia căzu în minele lui Mircea cel Mare. De la Munteni era trecut la Unguri, până la 1465, cînd a luat-o Stefan cel Mare.

La 1484 au luat-o Turcii și-au tăiat calea comerțului. La gura Nistrului era o cetate slavă, de piatră, Belograd, cetatea Albă. Bizantinii îi ziceau cetatea neagră, Maurocastron. O găsim pomenită din vechiu. La 1330 era în puterea Tatarilor. Genovezii au stăpînit-o poate în veacul al 14-lea, apoi Moldovenii, de la sfîrșitul acestui veac. La 1410 se pomeniște ca o colonie genoveză. În veacul al 14-lea, înainte de vremea Genovezilor, seseau la Cetatea Albă vase dela Trapezunt etc. Apoi a fost cetate latinească, deci genoveză. Armenii, firește, nu lipsiră; dar erau și negustori romîni, cunoscuți până la Lemberg; orașul era sub un jupan și sub bătrînii orașului. La 1484 cade sub Turci, dar intru cîtva rostul comercial și-l păstrează.

După infringerea Ungurilor și a lui Radu dela Afumați, la 1526, au pus Turcii stăpînire și pe orașele dunărene ale Munteniei, fără lupte. Între acestea, în frunte era Brăila. A fost un sat de pascari, unde s'au așezat negustori greci. Numele e dela un Brăilă. La 1368 se pomeniște în privilegiul dat Sașilor de Vlaicu Vodă și că ăstia mergeau pe acolo la Constantinopol, în Bulgaria și Turcia. Chalkokondylas, în veacul al XV-lea, spune că Brăila era port foarte însemnat și orașul cel mai mare al Munteniei. Din acest veac s'a pastrat o scrisoare a comunității Brăilei către cea din Brașov, în privința lui Mihoci Raguzeanul, cetățean al Brăilei. De-acolo se vede că orașul avea jude și pîrgari, că orașenii plăteau o sumă hotărîtă lui Vodă și avea, în schimb, judecată neatîrnată în treburi negustorești, după obiceiul altor orașe. Din veacul al XVI-lea, înainte de-a cădea sub Turci, e altă scrisoare de-același fel. Și sub Turci comerțul Brăilei a ramas înfloritor (1569). Dar drumul Brașov—Brăila se părăgini. Peștele îl trimitea nazirul la Constantinopol. În fața Hirșovei, între cele două insule ale Dunărei, era tirgul Floci, pomenit din veacul al XV-lea. Flocii n'a căzut sub Turci, avea dreptul Magdeburgului chiar în veacul al XVII-lea. Locuitorii erau Romîni și Bulgari. Călărașii e un sat slujitoresc, unde stăteau călărași, cari aveau a sluji la curtea domnească. Dl. N. Iorga nu crede că Giurgiul o fi întemeiat de Genovezi, cum zice dl. Hasdeu, ci că a fost satul

unui Giurgiu, că în veacul al 14-lea și al 15-lea era cetate la trecătoarea Dunării, și a căzut sub Turci. Giurgiul n'a fost nici o dată oraș cu dreptul Magdeburgului. Turnu Măgurele e pe locul unde a fost castelul Turris al bizantinilor. Turcii l'au ridicat din nou. A fost cunoscut ca Nicopolis minor. N'avea nici negoț, nici drepturi orășenești. Celoii era păscărie vestită încă dela 1247. Calafatul era în veacul al XV-lea un loc de vamă, care n'a avut nici odată a face cu calfatarea vaselor genoveze, cum crede dl. Hasdeu. Dar de unde acest nume ciudat, altfel, nu ne spune. Severinul e un loc întărit, numit dela un Severin oareși care; deci nici vorbă de împăratul Sever. N'a fost nici odată oraș. Craiova nu e nici dela Cumani, nici dela Bulgari, cum zice dl. Hasdeu. N'a avut organizație orășenească, deși se numea oraș. Dl. Iorga pune între basme spusele lui Mauro Orbini (sfârșitul veacului al XVI-lea) că ar fi Craiova în legătură cu Marcu Crălievici din Serbia. Slatina era loc de vămuit, încă de pe la 1368, pentru mărfurile ardelenе ce mergeau la Severin. Asta e dovadă că era mai de mult granița spre Oltenia, aci.

Bucureștii încep a fi capitală sub Radu cel Frumos, care vroea să fie cit mai aproape de cetatea turcească Giurgiu. Cetatea Dimboviței, care era și pe la începutul veacului al XV-lea, se afla la izvoarele Dimboviței în munți. Acolo plăteau Brașovenii vamă. Bucureștii s'au alcatuit în jurul unei cetăți pe satul lui Bucur. Drumul de la Giurgiu spre Ardeal și așezarea capitalei aci, aduseră înflorirea lor. Cel mai vechiu document, privitor la organizația lui orășenească, e din 1578. De atunci au fost judele și pîrgarii. Caracalul s'a întemeiat pe vremea lui Mihail Viteazul. Despre Antoniu Caracalla nimic, dar nici despre Cară-căl, Turnul negru, față cu Turnul roș!

Intemeierea orașelor se datorește străinilor în Moldova, Muntenia, dar și în Ardeal. Nici Ungurii, nici Românii n'au putut să se ridice dela sine la viața orășenească. Sate românești au putut ajunge țiguri cu bilciuri, dar orașe industriale, nu.

Ajungem la sate. Dl. Iorga crede că sat vine dela *satum*, latinește și nu dela *fsat*, albanez. De ce nu primește părerea d-lor Ov. Densușianu și Hasdeu? Pentru că i-ar incurca părerea că Românii sint popor deosebit de Armini?!

Arată că în vechime locuitorii satului erau rude de singe, coboritori di'ntr'un strămoș di'ntr'un *bătrîn*. D-sa crede însă că ori de câte ori întinim într'un sat doi sau trei bătrîni, satul e alcătuit din tot atitea sate mai vechi. Părerea e de bună seamă greșită și bătrîinii au fost neapărat frați, cari și-au împărțit moșia. Ori de câte ori se făceau împărțiri moșia se desfăcea în bătrîni mai mulți. Dl. N. Iorga nu dă nici o dovadă în sprijinul părerii d-sale; ne mulțumim, aci, deocamdată a ne arăta părerea noastră deosebită și credința că nu se poate primi ideea că mai multe sate să făceau lipite la un loc. Nici documentele dela noi, nici cele din Transilvania și Maramureș nu dau drept a primi spusa d-lui Iorga. Vorbește de înțelesul cuvîntului *moș*, *moșie*, *moșneni* și

moșteni. Dar nu se încearcă a ne da vre-o etimologie latină pentru *moșt*, care e rădăcina tuturor și care pare intrudit cu un cuvânt albanez. De ce?

Face deosebire între ocine sau moșii ohabnice ¹⁾ moștenite de la părinți, iar daniile domnilor. le crede că purtau din'tru'n'ti'u numele unguresc de uric, nume care mai apoi s'a dat documentului de danie. Credem că se înșeală dl. N. Iorga, căci și uric tot proprietate vecinică înseamnă. Iar de documentele atât de numeroase, din cari se vede că daniile din'tru'n'ti'u se făceau pe un timp mărginit, cit și despre înțelesul ce aveau daniile făcute de domni, nu cheltuiește nici o vorbă. Se simte de pe-acee înțurirea ideilor reacționare, care i-au stricat, în parte, mai ales istoria mai nouă a Românilor.

Dl. N. Iorga constată că drepturile tuturor celor din'tru'o familie [frați și surori, băeți și fete, soție etc.] erau deopotrivă. Dă cuvântului siliste înțelesul de Mark, adică de întinderea stăpinită de locuitorii satului, deși în documente înseamnă numai vatra satului, sau vorbește cum toți erau frați de moșie și cum un străin, ca să poată cumpăra partea ce se cuvenea unui frate de această, trebuia să fie primit de ceilalți să se căsătorească în sat. D-sa crede că frații de moșie, moșnenii, aveau drept ori cind să arunce banii străinului și să-l scoată din moșie, chiar dacă frații de moșie nu voiseră să cumpere partea și străinul o cumpărase numai după ce să făcuse această formă.

Asta n'o putem crede! În orice caz, n'o dovedește prin nimic, nu citează nici un document.

La pg. 205 arată că între felul de proprietate al Românilor și zadruga Slavilor de la miazăzi sau mirul Rușilor, nu e nici o asemănare.

În II Cap. 3, stăruie asupra faptului că Români n'au fost niciodată numai și numai păstori, ci că întotdeauna au lucrat și pământul. Lucrul se vede din literatura poporului și din documentele din toate țările locuite de Români și tot așa era până pe vremea Dacoromanilor.

Dovedește că țara era locuită cu mult înainte de întemeierea Moldovei și Munteniei, din timpuri străvechi; în partea muntoasă neîntrerupt. Așa numitele pustii ce le dăruiește domnul, mai ales în Moldova, erau moșii pustii, dar erau cuprinse între moșii cu hotare statornicite. Tot așa trebuie înțeleasă vorba *desertum* în documentele de la regiunea ungurești.

Arată apoi felul de traiu al Pecenegilor (Bissenii), al Românilor, al Sașilor și al Securilor, în Transilvania. Din toate do-

1) Că dl. N. Iorga se înșeală în privința lui *ohabă* ne dovedește, între altele, dl. I. Bogdan în numărul jubilar al „Convorbirilor literare”. Ne arată că *ohabă* vrea să zică scutire și se zicea așa moșiilor pe cari domni le închinau boerilor sau mănăstirilor, scutindu-le de dări și slujbe către domn, ca să le dea și facă celui miluit.

Dar în privința istoriei proprietății la noi și-a înțelesului daniilor, cit și în privința schimbărilor prin cari s'a întemeiat și la noi proprietatea mare, va trebui să stăm de vorbă mai pe îndelete cu dl. N. Iorga, altă dată.

cumentele se vede că Rominii erau acolo mai vechi de cit celelalte neamuri aci pomenite.

Intre așa ziii *iobagiones castorum*, apărători ai cetăților, dovedește că erau Romini, încă de la începutul veacului al XIII-lea și de bună seamă mai dinainte. Ba tot apărători ai cetăților erau și înainte de vremea lui Stefan cel sfânt, deci îndată după 1000. Dar și în armatele ungurești Rominii luau parte, chiar în luptele ce le purtau în afară de granițele țării, de pildă împotriva lui Ottokar al Bohemiei (1260). Mai tirziu nobilii, după ce mai întâiu se fac stăpini pe castelele regești (1238), coboară și pe acești militari la treapta de țărani de rind, supuși judecății nobililor, afară de'n fapte criminale. Dar drepturile acestor țărani asupra pământurilor lor și datoria de a se lupta sub steagurile nobililor se păstrează. Ungurii găsiseră nenumărate sate rominești la venirea lor în Ardeal. Intre numele de Romini pomenite în documente vedem un *Crez* (Creț) (1219) *Nugul* (Neagul) (1221), întâia pildă de nume articulate; un *Micou* (deci cu *mi* pastrat) (1221); muntele *Vecul* și un om «Budul», «Mogorenn, Pastoren», deci «Mogoreni, Păstoreni», sate.

Documentul de la 1231,—cel vestit de cind cu încheerile ce-a scos dl. Hasdeu din el pentru domnia Bulgarilor în Fagraș, c'o sută două de ani mai înainte, dl. N. Iorga îl socotea fals. Tot fals e documentul pretins din veacul al 14-lea, în care niște locuitori romini din ținutul Bistriței vorbesc de vechimea strămoșilor lor pe acele locuri.

Arată că Rominii s'au creștinat foarte din vechiu, de vreme ce numele cele mai însemnate ale credinței sint din latinește: *Crăciun, Ajun, lege, prot, Cârneligi, Cășlegi, păsimesi, frupt, Singiorz, Sinăvsîtu, Sintămărie, Simmitru, Sinziene, Simnicoară, Sîntoader, Indreul*, pe lângă cele pomenite la pg. 43: *Dumnezeu, cruce, biserică, bolezare, bolegiune, cuminecare, sint* (sanctus), *altar, inger, păgin, creștin*.

La pg. 227, vorbind de credințele Rominiilor, trece peste cuvîntul *ursitoare*, fără a se întreba cum se face, că un cuvînt de felul lui, grecesc, a putut pătrunde așa de adinc la Romini și la Arminiși anume într'o vreme în care *si* nuse mai prefăcea în *și*. La pg. 232 socotește că *hora* e cuvînt grecesc vechiu intrat în limba latină pe vremea colonizării Daciei; dar nu vede că din grecește *ώρα* s'ar fi făcut *coară* și deci că *horă* trebuie să fie intrat prea tirziu pentru ca *o* să se mai poată preface în *oa*.

La pg. 234 VII Cap. 3 vorbește despre «*intocmirile mai vechi din timpul neafîrnării satelor*». Arată că înainte de legile bizantine și alături cu dinsele a fost obiceiul pămîntului, *legea țării*, de care se țineau și care regula ceterle și învoelele.

În Transilvania se vorbește neîncetat de «*ritus Vlachie*», de «*ius Volachie*» de «*lex districtum volachicalium universorum*» și aceste obiceiuri se urmau la așezarea și măsurarea hotarelor, regulînd mai ales proprietatea și cele ce stau în legătură cu ea. Pe lângă alte amănunte ce a dat mai sus, vorbind de obiceiurile Rominiilor, mai arată aci că înainte de a vinde un frate

de moşie partea sa la un străin, era dator a da de ştire în trei Dumineci sau sărbători la uşa bisericii Vorbeşte de rostul marturilor şi al adalmaşului, pomeneşte de *birşag* (Transilvania) sau în Moldova şi Muntenia *ferie* sau *herie*¹⁾, sumă de bani ce se hotăra să plătească partea care ar începe din nou un proces odată regulat prin împacare sau judecată. Nu face însă deosebire că alte ori această ferie se şi plătea la visteria domnească. Arată aci blestemele ce se scrieau în zapisele de vinzare la străini în potriva rudelor cari ar căuta totuşi să turbure pe cumpărător, după ce odată s'au lepădat de partea scoasă în vinzare. Şi aci spune iarăşi că megieşul rudă tot putea veni şi arunca banii.

Judecata în sate o făceau *oamenii buni şi bătrini*²⁾. Ei *pun zi*. Ca să judece li să plăteşte: *a da lege*. Aşa e şi azi la Moţi. În ziua judecării sed bătrînii *în scaun şi în legea*, judecă, de aceea le şi zic *scăuneni*. Părţile aduc acte, *cărţi* (zapise), în care *au pus degetele* marturii. Părţile mai aduc jurători nu numai ca să dovedească faptele, dar mai ales ca să mărturisească despre parte că e vrednică de credinţă. Acest obicei il socoate german şi prin Slavi ar fi pătruns la Romini. Dacă partea cealaltă nu mai are ce zice, *s'au rumpţ legea*, partea pentru care au jurat a cîştigat, iar cealaltă *a ramas de lege*. Apoi se face o carte. Dacă nu se mulţumeşte cel ramas, trebuie să aducă indoit pe atîţia jurători: i se dă *lege peste lege*. Se poate merge şi mai departe, până ce o parte nu mai poate aduce jurători³⁾ în număr indoit.

Rominii aveau între ei şi nobili. Documentele ungureşti vorbesc de ei din veacul al XIII-lea; în Transalpina iarăşi nu lipseau. documentul de la 1247 îi numeşte *maiores terrae*. Dar în Ungaria începură, de la o vreme, a fi luaţi în seamă numai cei catolici; dar care se catolicea, se şi pierdea pentru neamul nostru.

Vorbeşte despre voievozii noştri şi despre cnezi şi juzi. Din cercetările d-lui I Bogdan a reuşit să vadă că într'o vreme cneaz, chinez şi jude era acelaşi lucru şi deci că chinezatul era tot una cu judecia sau judeţul. Dar n'a pus nici într'o legătură această instituţie cu forma veche a proprietăţii. (pg. 246 vol. I). Şi despre feudalismul nostru se păzeşte a vorbi.

Partea a III-a e despre **«Timpul neatîrnării şi al atîrnării slabe de împărăţia otomană. Stat războinic de ţărani slobozi»**. În cap. despre **«Luptele împotriva Ungariei pentru neatîrnare în principatul Valahiei.**

1). Ciudat că pare a nu ştia că *ferie* e cuvînt turcesc.

2). Aceşti oameni buni se găsesc şi în dreptul german. Se găsesc şi astăzi la Albanezi şi la Arminii păstori.

3). Dl. N. Iorgă amestecă dreptul vechiu românesc cu dreptul german, primit de la Unguri. D-sa nu vede dreptul german în documentele din Transilvania şi Maramureş şi nici în cele din Moldova şi Muntenia. Lipsa de cunoştinţi juridice, ca şi cea de cunoştinţi filologice, i-a jucat reghiuri multe. Nu era nici o greutate de văzul dreptul german la oraşe; dar pentru dreptul în deoşte era mai greu. Dar despre influinţa dreptului german. o să vorbim pe larg altă dată.

Intemeierea principatului Moldovei. Starea cea mai veche în aceste state și cea di'ntăiu organizare a lor.

Valahia se întemeiază prin unirea celor două Voevodate despărțite prin Olt și prin întinderea statului astfel format peste ținuturile cheneziene de la Dunăre. Contopirea are nevoie de vre-o 200 de ani. În vremea aceasta se înființează și principatul Moldovei.

Am arătat în urmă cum își inchipuie d-l Iorga istoria întemeierii Valahiei. Aci arată iniurirea Bulgarilor și prin acestia a Bizanțului asupra organizării țării. Face istoria lui Basarabă, fiul lui Tugomir, poate nepotul lui Seneslav, de la care n'a rămas nici o scrisoare, nici un document. Nici de-un schit sau vre-o biserică nu-i e legat numele. Biserica nu avea mitropolit, nici episcopi în toată regula, ci niște vlădici în schitură, de cari atârnavu popii de prin sate. Cărțile le aduceau din Bulgaria și se lua în totul după episcopul de la Vidin sau după cel de la Vicina (Dobrogea). Limba în biserică și în treburile statului era cea slavă ca în Bulgaria. Boerile erau ca la Bulgari, în cea mai mare parte. Totuși din 10, trei nu se aflau la Bulgari.

Și aci d. N. Iorga nu primește ideile d-lui Onciul, că s'ar fi întins stăpânirea regatului celui di'ntăiu ori a celui de-al doilea bulgar și asupra Valahiei. Voevozii cei di'ntăiu ai Românilor se aflau în partea muntoasă a țării și nu la Dunăre mai aproape de Bulgari. Dar de la început au stat în legături de prietenie și înrudire cu mai marii Bulgarilor. Impreună cu Mihail de la Vidin, Basarabă a luat parte într-o luptă cu Serbii, în care luptă la Velbužd, Mihail a căzut mort, iar Basarabă a trebuit să fugă cu Români și cu Tatarii lui prin Banat, căci expediția se făcuse pe acolo. Folosindu-se de această pățanie, Carol Robert al Ungariei, crezu că va putea să-l zdrobească pe Basarab; dar lucrul eși alt fel și nu numai că pierdu războiul, dar cu anevoie scăpă cu viață. Își răzbună însă luându-i Severinul în 1334—35.

D. N. Iorga arată veniturile și slujbele ce avea domnul: dijma din roade și dări de pe oi, porci, abine.

Aci arată că *popor* însemna ținutul de podgorii cari plătea vinăriciul la un loc și mai apoi orice grupă de țărani slobozi cărora li se dădea să facă o slujbă hotărâtă. Această constatare lovește părerea d-lui Candrea că *popor* nu e de la *populus* (c'o schimbare de accent) ci de la *popă*.

Mai avea domnul gloabele, adică pedepsele în vite, ce dădeau vinovații, și pe cari le adunau cnezii satelor sau alți slujbași. Mai erau podvozile, calul ce trebuia să-l dea fiecare cneaz la urcarea în scaun a domnului și calul la schimbarea de stăpină a unei moși.

Dar banii erau rari și intrau mai numai de la vămile pe mărfurile străine.

Cu acest prilej arată, după actul de danie al unui schit și după cel mai vechiu document domnesc (20 Ian. 1368) care e întărirea privilegiilor mai vechi ale Brașovenilor,—căile negotului. Sașii de la Brașov urmau la dus și la întors: drumul prin Rucăr

Dragoslavele, prin Cîmpulung la Giurgiu și peste Dunărea apoi drumul spre Brăila, care de pe atunci era port însemnat la Dunărea. Acest din urmă era prin trecătoarea Buzeului. Pe drumul di'ntîiu plăteau la Cîmpulung $\frac{1}{30}$ din cît făceau mărfurile; iar pe al doilea plăteau numai pe mărfurile resăritene ce aduceau. De la Sibiiu era drumul pe la Turnul Roș și trecătoarea la Calafat, unde plăteau vamă.

Afară de Sașii de la Brașov și Sibiiu, făceau negoț aci Grecii și Raguzenii. Intr'un privilegiu serbesc al acestor din urmă (1349), își capătă de la regele Serbiei dreptul de-a trece fără vamă în țara lui Basarab.

Din Transilvania veneau floreni, denari și aspri; de peste Dunărea perperi bizantini și bulgărești și aspri de argint. Tot perperi le ziceau și banilor ce domnii munteni au început a-și bate din veacul al 14-lea în Transilvania.

Pe lingă cnezi se ridică și o boerime, doritoare de fapte mari. Mai ales erau mulți boeri în Oltenia.

După Carol Robert urmează Ludovic I-ii (1342); după Basarabă, Alexandru (pe la 1340). Alexandru ese înaintea lui Ludovic în Transilvania și i se închină.

Dl. N. Iorga crede că Nicolaus, Stanislaus, Ladislas și fiul acestuia Carapciu, Aproșya și Neagu, cari s'au închinat lui Ludovic, i-au făgăduit credință lui și bisericii catolice, au primit moșii lingă granița Munteniei și titlurile de comites, erau fi de-ai voevozilor din Muntenia, nemulțumiți de întărirea puterii domnului lor și deci *pribegi*. Alexandru fusese însurat c'o serboaică de la care avea un fiu, Vlaicu; acuma regele Ungariei l'a însurat cu Clara, fiica lui Ianuș Meister, un nobil romin și catolic din Transilvania.

Neculae Alexandru muri la 16 Nov. 1364 și l'au înmormîntat la Cîmpulung în mănăstirea întemeiată de el.

Ludovic a colonizat Maramureșul, așezînd acolo Unguri și Sași și organizînd pe chezezii romîni. Carol Robert începuse încă de la 1324, lupte cu Tatarii din Moldova de astăzi, iar la 1332 cerea episcop pentru Milcov, dar Ludovic le-a dus la sfîrșit bun.

Să vedem acuma cum ne povestește d. N. Iorga întemeierea Moldovei.

Galiția și Lodomeria nu le mai stăpîneau Rușii, ci Polonii, Tătarii și Lituanienii. Locuitorii ortodoxi țineau mai mult cu Tătarii. Dar la 1341 Polonii bat pe Tătari.

Dl. N. Iorga crede, împotriva d-lui Mihályi, că Bogdan cel care se răscolase în potriva lui Carol Robert, e tot cel care la 1360 a întemeiat principatul neatîrnat al Moldovei. În iarna din 1342--43 s'a fost răscolat. Regele i-a luat slujba de voevod, dar alta n'a avut ce-i face, căci poate îl sprijineau și Lituanii din Haliciu. În 1349, fiind Ludovic la Bistrița, în potriva Lituanilor, vin de i se plîng niște clieneci marmurășeni în potriva lui Bogdan și a părtașilor lui. Nu se vede însă ce i-a făcut regele. În 1352 intră Tătarii din Moldova pînă în țara Secuilor și nimicesc

cetatea Vahégy de la graniță. În 1352 regele bate pe Tătari; dar luptele le urmează voevodul Transilvaniei. Bogdan, poate silit, se supune din nou; iar un cneaz Sas, poate fiul lui Dragoș, capătă întâiu de la voevodul Transilvaniei apoi și de la rege un ținut dincoace de Carpați, unde era Moldovabania (Baia), întemeiată încă de mult de Sași din Bistrița. Totodată în Cetatea Neamțului puse oaste regească spre trecătoare; episcop pentru Milcov avea gata numit din 1347.

În 1360, Rominii din «țara moldovană» caută să-și scuture atîrnarea de Ungaria, la moartea lui Sas. În zadar se grăbește Balc, fiul lui Sas, să alerge din Ungaria, unde se afla în slujba regelui, căci Bogdan ajunge înainte în Moldova, îl bate, ciți-va frați de ai lui Balc cad în luptă, iar el scapă cu greu în Ungaria. În 1365 regele dă lui Balc și Drag moșiile lui Bogdan în Maramureș. Bogdan se ține bine, Polonii îl sprijină, ba îi bat și bani.

Două lucruri ciudate întîlnim în această parte. Întîiu e cu Cetatea Neamțului. Aci spune că pe la 1352, înainte de răscoala dela 1360 a lui Bogdan și cîștigarea neatîrnării Moldovei, Cetatea Neamțului nu numai că era, dar că regele a pus în ea oaste, care să apere trecătoarea spre Bistrița împotriva Tatarilor. Pe cînd aiurea [pg. 161] ne spuse numai însă că se pomeneste cetatea aceasta din veacul al 15-lea, aci [pg. 267] ne spune că regele a pus oaste în Cetatea Neamțului în veacul al XIV-lea și că era mai veche. Ba în «Sate și țîrguri» ne spusese ritos că cetatea au ridicat-o domnii Moldovei!!

Alta e că în istoria întemeerii Moldovei cum o face, după izvoarele ce arată, nu ne spune că Dragoș ar fi domnit în țara Moldovei, ci începe cu Sas, pe care regele îl face Voevod; iar în lista domnilor Moldovei pune pe *Dragoș, Voevod în numele regelui Ungariei, pe la 1352—1353!*

La pag. 276 vorbește de înființarea mitropoliei Ungrovlahiei și ne spune că Hyakinthos, cel dintîiu mitropolit, fusese până atunci episcop la Vicina în Dobrogia și cum patriarhul a numit apoi și pe Antim peste o parte din Ungrovlahia.

Insemnată parte e la pag. 277 unde arată că popa Nicodim a înființat mănăstirea Tismana, pe timpul lui Vlaicu (Vladislav) și cum aci a fost întîia școală de călugări învățați, diaci pentru cancelaria lui vodă.

În cap. 2 vorbește despre organizarea Munteniei sub Mircea I-ju și a Moldovei sub Alexandru, certele pentru tron și luptele cu Turcii.

Ca și până aci, dl. N. Iorga are grijă a lumina purtarea domnilor noștri, arătînd întîmplările din țările vecine, cari singure ne fac să înțelegem, de ce une ori îndrăzneau a scutura vasalitatea ungurească etc. și alte ori alergau de se închinau. Ce bine înțelegem astfel faptele, cari par, dacă ne ținem numai la istoria Romînilor, dișanțate sau absurde! Și s'au găsit cri-

tici, cari să-i impute autorului că prea se întinde la istoria vecinilor!

La istoria de pe la începutul Moldovei, dl. N. Iorga schimbă iarăși unele din lucrurile ce se credeau mai bine statornice, afară de însăși întemeierea de care am vorbit. Așa lămurește foarte bine luptele întâmplate după moartea lui Lațcu, fiul lui Bogdan. Dl. Iorga crede c'a putut alege pe vitejii sau cavalerii marmureșeni, pe mai marii Rominilor mai vechi în Moldova, apoi pe ai Rusniacilor din partea resăriteană. Localnicii ar fi adus pe cneazul lituanian Iurie Coriatovici, deci s'ar fi adus aminte de înfrîngerea mai veche a Lituaniei în aceste părți. Altă credință veche și înrădăcinată pe care dl. N. Iorga o leapădă e că ar fi fost o familie a Mușăteștilor. D-sa arată că a fost o principesă Margareta zisă și Mușata, soția unui Ștefan, carele a căutat să apuce tronul după Iurie. Aceasta a avut pe Ștefan, pe Petru și pe Roman. Un document de la Roman (1392) o numește pe mă-sa Mușata, altul, de la alt fiu al ei, Petru, o numește Margareta. *Sin mușatin* din cronică ar fi însemnând de asemenea *fiul Mușatei* (Onciu). Margareta era rudă cu regele Ludovic. Ea a zidit o biserică pentru catolici la Siret. Intre Ștefan și Petru au fost luptele de cari vorbește Dlugosz că ar fi avut loc la 1359, pe cînd ele au fost la 1377.

Insemnate sunt căile de negoț ale Moldovei: drumul tătăresc, care ducea pe la Tighina în Crimeea, drumul moldovenesc între Siret și Prut și apoi peste Prut la Chilia și Cetatea albă; drumul pe valea Siretului, care ducea în țara lui Basarab, la Brăila sau la Giurgiu și de acolo peste Dunărea. Intre aceste drumuri era o legătură de la Suceava prin Siret și Cernăuți la Cămenița, alta din valea Siretului pe la Târgul Frumos la drumul moldovenesc. Se înțelege că nu vom uita drumurile de la Bistrița la Baia și de la Bistrița la Cetatea Neamțului, cari erau și mai vechi; apoi drumul din Transilvania spre Trotuș și Adjud.

Mai departe, cit e vorba de istoria lui Ștefan cel Mare și-a vremii lui, putem să ne lipsim, căci dl. N. Iorga a publicat și românește, măcar că pentru popor, istoria acestui domn și a timpului lui.

Dar interesantă e comparația ce face între Moldova și Muntenia în privința veniturilor domnului și mai ales în privința boerimeii și a culturai. însă tot pe-attă de ciudat e cum își închipuie d-sa că s'a întemeiat vecinătatea țărănilor!

În privința comparației între Moldova și Muntenia:

Moldova, la începutul domniei lui Ștefan cel Mare, era mai mare, mai puternică și mai luminată de cit Muntenia.

La curtea lui Vladislav sau a lui Tepeș vezi boeri munteni puțini, cei mai mulți fără titluri, fără nume de familie și fără șir hotărit, deci fără ierarhie. La curtea lui Ștefan cel Mare însă vezi o mulțime de boieri mîndri și puternici, a căror obîrșie se poate lesne urmări din documente. Șirul ierarhic

e aproape neschimbat: după domn vin părcălabii ¹⁾ de Hotin, de Cetatea Albă, de Neamț, Roman și Orhei, apoi slujbașii mari de la curte: vornicul, spătarul, visternicul, postelnicul, păhar-nicul, stolnicul și comislul.

În Muntenia erau mulți străini fugari de peste Dunărea, Bulgari, Serbi, Greci și foarte puțini Unguri sau Germani; în Moldova foarte puțini străini de peste Dunăre și mai mult Uuguri, Nemți și Ruteni.

În Moldova erau mulți și puternici boeri mari, în Muntenia mai mult boeri mici, aproape țărani. Aci domnul nu avuse de unde da pământ boerilor în partea muntelui, iar în apropiere de Dunărea găsisse cu cale a așeza sate numeroase de țărani bulgari și serbi, dindu-le privilegiu.

În Muntenia erau boeri mulți, dar mărunți, trăeau pe moșoarele lor și starea muncitorilor era mult mai rea.

Muntenia nu avea capitală statornică. Județele își pierduseră rostul. Domnii cînd vorbesc de sate le arată de pe apele lingă cari sint. În Oltenia boerimea păstrase multă neatîrnare, iar banul, care de la începutul veacului al 16-lea se mutase de la Severin la Craiova, avea grapă (steag) deosebită și puteri de domn.

Biserica muntenească era în anarhie, abea în veacul al 16-lea o organiză un prelat grec. Mănăstirea de la Tismana a lui Nicodim, Snagov și Tinganul, n'au dat roadele culturale așteptate, nici măcar caligrafi. nu mai vorbim de cronicari.

În Moldova, Suceava fu capitală statornică pînă la 1550. Țara era împărțită în ținuturi. Biserica era organizată de la Alexandru cel bătrîn și neatîrnată de patriarhia de la Constantinopol. La mănăstirea Putnei, sub egumenia lui Ioasaf, folosindu-se de însemnările unui călugăr de la Bistrița, s'a scris cronica Moldovei. La Neamț erau caligrafi pricepuți și învățați, cari au lasat scrieri foarte bune slave și cu icoane. Pretutindene se înălțau biserici făcute de artiști vestiți (ruso-poloni).

Cu toate că d. N. Iorga pare influențat de patriotism local moldovenesc retrospectiv și de o pârtenire vădită pentru boerii mari, — ce va tot este.

În privința vecinilor primește, c'o naivitate cam ciudată și bănuită, părerea lui Cantemir.

Iată ce zice la pag. 333 vol. I.

«După toate prefacerile, întîmplate dela încercarea izbucnită a lui Bogdan întemeetorul țerei, se aflau în Moldova două feluri de țărani. Băștinașii (localnicii), pe cari cuceritorii îi găsiseră, și au păstrat moșile și erau, ca și mai înainte, sub juzii sau vătămării lor; la curtea lui Vodă se arătau numai cînd veneau de se judecau la o instanță mai înaltă în certele pentru pământ;

1) O ciudațenie: la pg. 328 dl. Iorga zice: îndată după domn veneau (în documente) *Burggraftii*, apoi demnitarii mari ai țerei militare, *părcălabii*!

Dar burggraf și părcălab nu e tot una?!

tot domnul îi judeca pentru fără de legile ce făceau; domnului îi dădeau dijme. Pe lângă aceștia însă domnul dăduse monăstirilor și boerilor pământ în «pustie» și aduseseră, cu învoirea lui Vodă, coloniști străini: aceștia se aflau față cu statul în aceeași stare ca și ceilalți țărani, dar mai aveau a da și stăpînului clacă și, după învoială, și alte slujbe și daruri. Pe moșile mănăstirești egumenul avea drept pe vămile domnești, pe mori și pe pășuni și judeca pe supușii săi.

«Acestor țărani străini, cari se așezaseră la dinșii din pricini politice, le ziceau cei localnici *vecini*, iar ei înșiși aveau o stare mai bună: în Valahia le ziceau *moșneni*, urmași a întemeietorului satului, iar în Moldova *răzeși*, (dela rază în înțelesul lui *rayon* la Francezi). Dar și străinii, în acea vreme de traiu împreună armonic, cînd clasele nu și stăteau față'n față ca dușmane, cînd țara era tare în unirea sa delă cel mai mic țaran până la cel mai de sus, până la Domnul încoronat al țăranilor, - libertatea născătoare de curaj».

Mai departe arată că neliberi erau Tatarii domnului, pe cari îi dăruia o dată cu pămîntul; poate țărani ruteni și romîni din ținutul Sepenicului și Pocuției, pe cari il luaseră de la Poloni, apoi toți pribegii din țeri străine, de pildă Secuiei, apoi Țigani. Dar nici aceștia nu erau robi personali, căci îi puteau vinde numai cu sălașul întreg pentru că lucrau nu în case, ci la pămînt.

Mai vorbește dl. Iorga de vecini în vol. II, dar aci pune temelia și o pune foarte greșit. Ciudat e că n'a luat în seamă că vorba vecin în acest înțeles se găsește și în țerile apusene și că dl. N. Densușianu a citat'o din Du Cange în studiul D-sale asupra țarei Făgărașului.

Dar despre obirșia mult mai vinovată a vecinilor vom vorbi altă dată. E destul însă să spun că după ideea d-sale, nu s'ar vedea de unde s'a făcut în Muntenia rumîni. Aceia doară nu erau tot de peste graniță veniți. Și cum s'au făcut în Muntenia din țărani liberi—rumîni neliberi, tot așa au putut a se face și în Moldova. A confunda pe vecinii sau rumîni localnici, băștinași, cu străinii colonizați e lucru de mirat, la un barbat așa de ager și de învățat ca dl. Iorga. Dar boala reacționarizmului ce nu poate face?

(Va urma)

I. Nădejde